

Osmanska karta Hercegovačkog i Skadarskog sandžaka iz 1853. godine

An Ottoman Map of Sanjak of Herzegovina and Sanjak of Scutari From 1853

Elma Korić

Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut, Sarajevo, Bosna i Hercegovina / University of Sarajevo – Oriental institute, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

elma.koric@ois.unsa.ba

Informacije o članku / Article Info

Primljen / Received 28. 2. 2024.

Prihvaćen / Accepted 29. 3. 2024.

Dostupan online / Available online 24. 12. 2024.

Ključne riječi / Keywords

Bosna i Hercegovina, Osmansko carstvo, 19. stoljeće, kartografija, rudna bogatstva, geopolitika

Bosnia and Herzegovina, Ottoman Empire, 19th Century, Cartography, mineral wealth, geopolitics

Sažetak / Abstract

Cilj: Cilj rada jeste skrenuti pažnju na kartografsku građu osmanskog porijekla kao veoma sadržajan historijski izvor za izučavanje historije Bosne i Hercegovine.

Pristup/metodologija/dizajn: U toku istraživanja izvršen je uvid u dosadašnju historiografsku produkciju kako bi se utvrdilo u kojoj mjeri je prepoznat kartografski materijal osmanskog porijekla kao historijski izvor. Izvršena je komparativna analiza sadržaja koje nudi pronađena karta iz 1853. godine u odnosu na ranije osmanske karte na kojima je prikazan teritorij današnje Bosne i Hercegovine i okoline. U radu su predstavljene osnovne karakteristike i sadržaj navedene karte te se pokušalo odgonetnuti koji su bili povodi i kontekst njenog nastanka.

Rezultati: Pronađeni kartografski materijal u načelu pruža pretpostavke za detaljniji pristup izučavanju opće historije Bosne i Hercegovine i na osnovu spomenutih izvora. Ovdje analizirana karta daje nove podatke o administrativnom uređenju Bosanskog ejaleta sredinom 19. stoljeća, granica navedenog prostora, položaja ležišta rudnih bogatstava i slično.

Ograničenja: Budući da je analizirana tek jedna karta od cjelokupnog korpusa do sada pronađenih karata osmanskog porijekla na kojima je predstavljena teritorija današnje Bosne i Hercegovine, konačne rezultate istraživanja bit će moguće predstaviti tek nakon obrade cijelog korpusa.

Praktična primjena: Praktična primjena ovog istraživanja ogleda se u tome što će nove podatke koje karta nudi biti moguće ugraditi u naučno gradivo ne samo uže stručne literature nego i školskih udžbenika. Osim toga, informacije o potencijalnim nalazištima različitih ruda mogu predstavljati smjernicu u navedenoj grani industrije.

Originalnost/vrijednost: Predstavljanje kartografskog materijala osmanskog porijekla na našim prostorima predstavlja novinu zbog toga što je sadržaj navedenih karti, kao i bilješke koje nudi, napisan arapskim pismom na osmanskome turskom jeziku, što ga čini složenim materijalom za istraživanje. Ovim radom naučnoj, stručnoj i široj javnosti podastire dio korisnog materijala koji navedene karte sadrže.

The goal: The aim of the work is to draw attention to the cartographic material of Ottoman origin as a very exhaustive historical source for the study of the history of Bosnia and Herzegovina.

Approach/methodology/design: In the course of the research, an insight was made into the historiographical production so far in order to determine to what extent cartographic material of Ottoman origin was recognized as a historical source. A comparative analysis of the content offered by the found map from 1853 compared to earlier Ottoman maps showing the territory of today's Bosnia and Herzegovina and its surroundings was performed. The paper presents the basic characteristics and content of the mentioned map and tried to figure out the reasons and context of its creation.

The results: In principle, the found cartographic material provides prerequisites for a more detailed approach to the study of the general history of Bosnia and Herzegovina based on the mentioned sources. The map analyzed here provides new data on the administrative arrangement of the Bosnian eyalet in the middle of the 19th century, the borders of the mentioned area, the location of deposits of mineral resources, and the like.

Restrictions: Since only one map from the entire corpus of maps of Ottoman origin found so far, on which the territory of today's Bosnia and Herzegovina is represented, was analyzed, the final results of the research will be presented only after processing the entire corpus.

Practical application: The practical application of this research is reflected in the fact that the new data offered by the map will be able to be incorporated into the scientific material not only of specialized literature but also of school textbooks. In addition, information on potential deposits of various ores can represent a guideline in the specified branch of industry.

Originality/value: The presentation of cartographic material of Ottoman origin of this area is a novelty because the content of the mentioned maps as well as the notes it offers are written in Arabic script in the Ottoman Turkish language, which makes it a complex material for research. With this work, he provides the scientific, professional and general public with some of the useful material contained in the maps.

1. Uvod

Kartografska građa, kao pokretno kulturno dobro i sastavni dio kulturne baštine, predstavlja važan dio fondova biblioteka, arhiva i muzeja. Počeci prikupljanja kartografske građe u bibliotekama, kao mjesta okupljanja znanja pristupačnog javnosti, sežu u početak 19. stoljeća. Kasnije u evropskim zemljama nastaju pravila, a potom i priručnici za katalogizaciju kartografske građe, koji sadrže međunarodne standarde za njenu obradu, kao i preporuke da se ona čuva u posebnim fondovima kako biblioteka, tako i drugih baštinskih ustanova (Drder Miletić, 2013). Kartografski prikazi prostora Bosne i Hercegovine različitih provenijencija izrazito su bitni i kao izvori za izučavanje njene historije. Usljed habsburških i mletačkih pretenzija prema ranonovovjekovnom bosanskohercegovačkom prostoru, veoma rano su se javili pokušaji njegovih kartografskih prikaza. Prve karte ostavljale su praznine zbog nepoznavanja prostora, da bi u kasnijim stoljećima intenziviranjem špijunaže postale cjelovitije i sadržajnije. Iako je bosanskohercegovački prostor predstavljan i na nekim ranijim kartama, prva štampana karta koja u svom nazivu izrijekom nosi i ime Bosna jeste karta čiji bi se naziv mogao prevesti "Moderna karta Bosne, Srbije, Grčke i Sklavinije", autora Martina Waldseemüllera, njemačkog kartografa s prelaza 15. u 16. stoljeće (Kozličić, 2003: 17). Sve do 18. stoljeća karte nastaju uglavnom kao rezultat deskripcije prostora, bez potrebnih geodetskih i astronomskih mjerenja. Onodobni autori ne raspolazu svježim geografskim informacijama te se služe kartama prethodnih kartografa i različitim posrednim izvorima. Ti kartografi kasne za stvarnim promjenama na terenu u prosjeku pedesetak godina, a njihove karte rezultat su kompilacije. Tek u 18. stoljeću povećava se broj karti nastalih snimanjem, na osnovu direktnih uviđaja na terenu. Nakon mira u Požarevcu (1718) austrijski vojni inženjeri F. Heisse i I. Berndt snimili su sjeverne dijelove Bosne između rijeka Une i Drine. Tako je nastala karta koja predstavlja prvu kartu jednog dijela BiH dobivenu direktnim snimanjem terena (Gašparović, 1970: 81-82 i 168). Početkom 19. stoljeća javlja se pojačan interes tada vodećih evropskih država za osmanske posjede u Evropi. Posljedica tog interesa je i nastanak velikog broja sitnorazmjernih karata "evropske Turske". Međutim, ni tada ne postoje temeljitiji topografski podaci o navedenom prostoru te se nameće potreba za njegovim sistematskim naučnogeografskim proučavanjem. Pri kraju četvrtog decenije 19. stoljeća javlja se niz naučnika, najviše

1. Introduction

Cartographic material, as a movable cultural asset and an integral part of cultural heritage, represents an important part of the funds of libraries, archives and museums. The beginnings of collecting cartographic materials in libraries, as places of gathering of knowledge accessible to the public, date back to the beginning of the 19th century. Later, European countries created rules and then manuals for the cataloging of cartographic material, which contain international standards for its processing, as well as recommendations to keep it in special collections of both libraries and other heritage institutions (Drder Miletić, 2013). Cartographic representations of the area of Bosnia and Herzegovina of different provenances are extremely important as sources for the study of its history. Due to the Habsburg and Venetian pretensions towards the early modern Bosnian area, there were very early attempts to map it. The first maps left gaps due to lack of knowledge of the area, but in later centuries, with the intensification of espionage, they became more complete and meaningful. Although the territory of Bosnia and Herzegovina was also represented on some earlier maps, the first printed map that has the name Bosnia in its title is a map whose name could be translated as "Modern map of Bosnia, Serbia, Greece and Sclavonia", authored by Martin Waldseemüller, a German cartographer from the turn of the 15th to the 16th century (Kozličić, 2003: 17). Until the 18th century, maps were created mainly as a result of the description of space, without the necessary geodetic and astronomical measurements. Authors of that time did not have fresh geographical information and used maps of previous cartographers and various indirect sources. Those cartographers are behind the real changes on the ground by an average of fifty years, and their maps are the result of a compilation. Only in the 18th century did the number of maps created by recording increase, based on direct observations in the field. After the peace in Požarevac (1718), the Austrian military engineers F. Heisse and I. Berndt recorded the northern parts of Bosnia between the rivers Una and Drina. This is how the map was created, which represents the first map of a part of BiH obtained by direct recording of the terrain (Gašparović, 1970: 81-82, 168). At the beginning of the 19th century, there was an increased interest of the then leading European states in the Ottoman possessions in Europe. The result of this interest is the creation of a large number of small-scale maps of "European Turkey". However, even then, there are no more thorough top-

francuskih i austrijskih, koji obilaze bosanskohercegovački prostor i istražuju njegove geografske, topografske, geološke i brojne druge odlike. U narednom periodu nailazi se na veoma uspjele specijalizirane karte Bosne i Hercegovine koje prikazuju podatke dobivene naučnim ispitivanjima (etnografsko-etnološke, ekonomske, geološke, klimatske i dr.). Ipak, ovakvim ispitivanjima glavni cilj nije bio samo naučno saznanje nego je to bio put za postizanje rezultata u cilju lakšeg političkog, vojnog i ekonomskog prodora u Bosnu i Hercegovinu (Gašparović, 1970: 137).

Osmansko kartografiranje istoga prostora u ranom novom vijeku nije rađeno planski niti sistematski. Do danas su ostali sačuvani samo rijetki primjerci premodernih osmanskih karti (Up. Karamustafa, 1992: 218; Brentjes, 2005: 126; Üstüner i Arslantürk, 2017. i sl.). Na nekima od njih prikazan je i prostor današnje Bosne i Hercegovine (Korić, 2020). Navedene osmanske karte uglavnom predstavljaju prevode evropskih kartografskih izvora. Ipak, za jednu kartu Ejaleta Kaniža te Bosanskog ejaleta s okolinom u autografu Kozmografije (*Cihânnümâ*) Katiba Čelebija iz 1648. godine, argumentirano se može pretpostaviti da predstavlja autorski uradak samoga Katiba Čelebija, nastao nakon uvida u stanje na terenu, odnosno uz moguće konsultiranje s dobrim poznavacima spomenutoga prostora (Korić, 2021). Ostale osmanske karte ove regije nastale u narednom periodu najčešće su sačinjavane za potrebe vizualizacije prostora u svrhu putovanja i trgovine, kao i rezultata procesa osmansko-austrijskog i osmansko-mletačkog razgraničenja na ovim prostorima nakon Požarevačkog mira (1718) i Svištovskog mira (1795). Tek bi se za karte nastale u toku procesa osmansko-austrijskog razgraničenja nakon Svištovskog mira moglo tvrditi da predstavljaju profesionalne karte i ujedno zvanične dokumente iza kojih je stajala Osmanska država (Korić, 2020: 91-123). Naime, karte su djelo državnih službenika inženjera – *mühendisa* Abdurrahman-efendije koji je bio profesor i direktor novoosnovane carske inženjerske škole – *Mühendishâne-i berrî hümayûn* (up: Beydilli, 2020) u Istanbulu te arhitekta Mehmed-efendije (Schmidt, 2000: 94). Osim toga, u narednom 19. stoljeću, zbog pojačane potrebe edukacije oficira i drugog vojnog i profesionalnog osoblja nakon ukidanja janjičarskog korpusa 1826. godine, ukazom sultana Mahmuda II (1808–1839), po uzoru na *École militaire* u Francuskoj, u Istanbulu je 1835. godine osnovana vojna škola *Mekteb-i harbiye* (Özcan, 1997: 115). U spomenutoj školi su izrađivane i publikovane i topografske karte jer je

geographical data about the said area, and the need for its systematic scientific-geographical study arises. At the end of the fourth decade of the 19th century, a number of scientists appeared, mostly French and Austrian, who toured the area of Bosnia and Herzegovina and researched its geographical, topographical, geological and numerous other features. In the following period, one comes across very successful specialized maps of Bosnia and Herzegovina that show data obtained from scientific investigations (ethnographic-ethnological, economic, geological, climatic, etc.). However, the main goal of such investigations was not only scientific knowledge, but it was a way to achieve results with the aim of easier political, military and economic penetration into Bosnia and Herzegovina (Gašparović, 1970: 137).

Ottoman mapping of the same area in the early modern century was not done in a planned or systematic way. Only rare examples of pre-modern Ottoman maps have survived to this day (Cf. Karamustafa, 1992: 218; Brentjes, 2005: 126; Üstüner & Arslantürk, 2017, and similar). Some of them also show the territory of today's Bosnia and Herzegovina (Korić, 2020). The mentioned Ottoman maps are mainly translations of European cartographic sources. Nevertheless, for one map of Eyalet of Kaniža and Eyalet of Bosnia with its surroundings in the autograph of Cosmography (*Cihânnümâ*) of Katib Çelebi from 1648, it can be argued that it is the author's work of Katib Çelebi himself, created after an insight into the situation on the ground, i.e. with possible consultation with a good connoisseur of the mentioned area (Korić, 2021). Other Ottoman maps of this region created in the following period were most often created for the purposes of visualizing the space for the purpose of travel and trade, as well as the results of the process of Ottoman-Austrian and Ottoman-Venetian delimitation in these areas after the Peace of Požarevac (1718) and the Peace of Svishtov (1795). Only the maps created during the Ottoman-Austrian demarcation process after the Peace of Svishtov could be claimed to represent professional maps and at the same time official documents behind which the Ottoman State stood (Korić, 2020: 91-123). Namely, the maps are the work of civil servants engineer Abdurrahman-efendi, who was a professor and director of the newly founded imperial engineering school – *Mühendishâne-i berrî hümayûn* (cf. Beydilli, 2020) in Istanbul, and architect Mehmed-efendi (Schmidt, 2000: 94). In addition, in the following 19th century, due to the increased need for the education of officers and other military and professional personnel after the abolition of the janissary corps in 1826, by

sredinom devetnaestog vijeka interes osmanske administracije za mapiranje evropskih dijelova svog carstva bio dodatno podstaknut zahtjevima njenih vojnih operacija tokom osmansko-ruskih ratova, kao i posljedičnim geopolitičkim promjenama koje su se desile usljed nezavisnosti pojedinih dijelova Osmanskog carstva (Altić, 2018: 333). U navedenom kontekstu i okolnostima vjerovatno je nastala i ovdje analizirana karta iz 1853. godine, ali na njoj nije naznačeno da je izrađena u okvirima postojećih navedenih institucija kao što je to slučaj s nekim drugim kartama iz razmatranog perioda.¹

2. Naziv i opis osmanske karte iz 1853. godine

Osmanska karta Hercegovačkog i Skadarskog sandžaka iz 1853. godine čuva se u Osmanskom arhivu Predsjedništva u Istanbulu (BOA, *HRT.h* 102). Na karti je prikazan širi prostor Hercegovačkog i Skadarskog sandžaka, ubilježene granice te posebno naznačena rudna nalazišta, kao i dva izlaza Osmanskog carstva na Jadransko more – luke Klek i Sutorina. Za potrebe ove analize nije korišten originalni dokument, nego njegova digitalna kopija urađena u koloru, koja nudi pretpostavke za njen parcijalan diplomatski opis. Karta je dimenzija 74 x 47,5 cm. Sastoji se od 12 numerisanih pojedinačnih komada papira, dimenzija približno 18,5 x 15 cm, zalijepljenih na tkaninu. Vjerovatno je sačinjena u tom obliku kako bi je bilo moguće složiti bez opasnosti da se papir uništi po rubovima, što bi moglo značiti da je bila mobilna te namijenjena i radu na terenu. Bilješke, nazivi i oznake na karti urađene su u nekoliko boja: nazivi toponima i granice ubilježeni su crnim mastilom, putne komunikacije, različite oznake uz nazive naselja, kao i bilješke na karti pisane su crvenom bojom, dok su za distinkciju različitih granica korištene razne nijanse zelene, ljubičaste i smeđe boje. Pri vrhu karte upisan je naziv iz kojeg saznajemo da se radi o karti datiranoj prvoga dana mjeseca ramazana 1269. (8. juni 1853) godine, “reproduciranoj/kopiranoj iz karte evropskog kontinenta, na kojoj su predstavljene Crna Gora u okvirima sandžaka Skadar i Hercegovina, kao dijelovi Uzvišene Osmanske Države te luke Sutorina i Klek, koje se nalaze na obalama Dalmacije”.

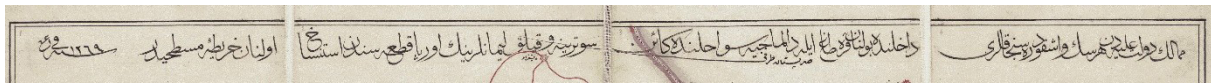
¹ Npr. na jednoj karti Bosanskog vilajeta, koja se čuva u osmanskom arhivu u Istanbulu (T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, dalje: BOA), u fondu *Harita* (dalje: *HRT.h*), piše da je štampana u štampariji Vojne škole u Istanbulu u periodu 1869/70. godine. Up. BOA, *HRT.h* 723.

decree of Sultan Mahmud II (1808–1839), modeled on the *École militaire* in France, in Istanbul in 1835 the military school – *Mekteb-i harbiye* was established (Özcan, 1997: 115). In the aforementioned school, topographic maps were also produced and published, because in the mid-nineteenth century, the Ottoman administration’s interest in mapping the European parts of its empire was further stimulated by the demands of its military operations during the Ottoman-Russian wars, as well as by the consequent geopolitical changes that occurred as a result of the independence of certain parts of the Ottoman Empire (Altić, 2018: 333). The map analyzed here from 1853 was probably created in the aforementioned context and circumstances, but it is not indicated on it that it was created within the framework of the existing mentioned institutions, as is the case with some other maps from the considered period.¹

2. Title and description of the Ottoman map from 1853

The Ottoman map of the Sanjak of Herzegovina and the Sanjak of Skadar from 1853 is kept in the Ottoman Archive of the Presidency in Istanbul (BOA, *HRT.h* 102). The map shows the wider area of the Hercegovina and Skadar sanjaks, marked borders and specially marked mineral deposits, as well as the two exits of the Ottoman Empire to the Adriatic Sea – the ports of Klek and Sutorina. For the purposes of this analysis, the original document was not used, but its digital copy made in color, which offers assumptions for its partial diplomatic description. The map measures 74x47.5cm. It consists of 12 numbered individual pieces of paper, measuring approximately 18.5x15cm, glued to the fabric. It was probably made in this form so that it would be possible to stack it without the risk of the paper being destroyed at the edges, which could mean that it was mobile and intended for work in the field. The notes, names and markings on the map were made in several colors: toponym names and borders were recorded in black ink, road communications, various markings with the names of settlements as well as notes on the map were written in red, while different shades of green, purple and brown were used to distinguish different borders. At the top of the map is written the name from which we learn that it is a map dated the first day of the month of

¹ On a map of the Bosnian Vilayet, which is kept in the Ottoman archive in Istanbul (T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, hereinafter: BOA), in the *Harita* fund (hereinafter: *HRT.h*), it is written that it was printed at the printing press of the Military School in Istanbul in period 1869/70. Cf. BOA, *HRT.h* 723.

Ilustracija 1. Naziv karte – Memâlik-i Devlet-i Âliyyeden Hersek ve İşkodra sancakları dâhilinde bulunan Kara Dağ ile Dalmâçya sevâhilinde kâin Sutorina ve Klek limanlarının Avrupa kıt'asından istinsâh olunan harîta-i mustahîdir. Fi gurre-i N. [Ramazan] sene 1269.

Illustration 1. Title of the map – Memâlik-i Devlet-i Âliyyeden Hersek ve İşkodra sancakları dâhilinde bulunan Kara Dağ ile Dalmâçya sevâhilinde kâin Sutorina ve Klek limanlarının Avrupa kıt'asından istinsâh olunan harîta-i mustahîdir. Fi gurre-i N. [Ramazan] sene 1269.

Na karti je označen širi prostor Hercegovačkog sandžaka (*Hersek sancağı*) i Albanije (*Arnabudluk*). Ucartane su granice između spomenutih oblasti i naznačeni njihovi nazivi. Ubilježena je granica između Hercegovačkog sandžaka i susjednog Skadarskog sandžaka, kao i obale Dalmacije (*Dalmaçya kut'ası*) s nekim ostrvima u južnom dijelu Jadranskog mora (*Venedik körferzi*). Granica između Hercegovačkog sandžaka i Dalmacije obilježena je kratkim ograničenim dūžima. S dalmatinske strane granica je dodatno označena graničnom trakom i obojena svijetlozelenom bojom, dok je s hercegovačke obojena blijedoljubičastom. Granica između Hercegovačkog i Skadarskog sandžaka označena je isprekidanom linijom, s hercegovačke strane dodatno obilježena i blijedom crvenom bojom, a sa skadarske strane svijetlozelenom. Granica Bosanskog s Rumelijskim ejaletom označena je blijedoružičastom. U dijelu Skadarskog sandžaka skicirane su još neke granice, ali nisu dodatno obilježene, iscrtane niti obojene. U skladu s osmanskim poimanjem vlastitog prostora i granica, Crna Gora nije predstavljena kao samostalna državna jedinica, nego kao dio Skadarskog sandžaka. Razdaljina između pojedinih naselja označena je u satima, kako je navedeno u (osmanskom) mjerilu.

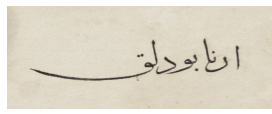
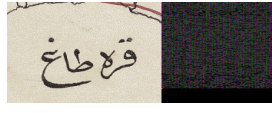
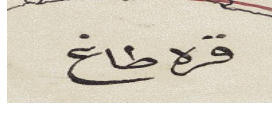
Autor je na karti krupnijim nazivima označio značajnije i veće oblasti: Hercegovački sandžak (*Hersek sancağı*), Dalmaciju (*Dalmaçya kitasi*), Albaniju (*Arnabudluk*), Crnu Goru (*Kara Dağ*), grad Skadar (*İşkodra*), Spušku ravnicu (*Ispûc sahrâsi*). Krugom ili nešto modifikovanim krugom s krakovima, odnosno tačkama ucartanim crvenom bojom, uz koje je upisan naziv, obilježeni su značajniji gradovi predstavljenog područja. U Dalmaciji to su: Split (*Ispalatro*), Klis (*Klîs*), Sinj (*Sîn*), Omiš (*Almissa*), Makarska (*Mâgarskâ*), Metković (*Metkoviç*), Austrijsko/Novo? Slano (*Nemçe/Yenice? Slânî*), Dubrovnik, drugim imenom Raguza (*Dobravedik, nâm-i diğêr Râgûzâ*) te Cavtat (*Râgûzâ-i Atîk*). U Bokokotorskom zaljevu (*Kotor lîmânî*) su označeni (Herceg) Novi (*Kaştel Novo*), Perast (*Berazto*), tvrđava Kotor (*Kotor kal'ası*). Južnije su ubilježeni Budva (*Budova*) i Petrovac na moru pod starim nazivom kastel Lastva (*Lastva*) te u njegovoj blizini, negdje gdje je danas plaža Lučica, ubilježen je i toponim Oprašić

Ramadan 1269 (June 8, 1853), “reproduced/copied from a map of the European continent, on which Montenegro is represented within the framework of the Skadar and Herzegovina, as parts of the Sublime Ottoman State and the ports of Sutorina and Klek, which are located on the coasts of Dalmatia.”

On the map, the wider area of the Sanjak of Herzegovina (*Hersek sancağı*) and Albania (*Arnabudluk*) is marked. The borders between the mentioned areas are drawn and their names are indicated. The border between the Sanjak of Herzegovina and neighboring Sanjak of Skadar is recorded, as well as the coast of Dalmatia (*Dalmaçya kut'ası*) with some islands in the southern part of the Adriatic Sea (*Venedik körferzi*). The border between the Sanjak of Herzegovina and Dalmatia is marked by short, limited lines. On the Dalmatian side, the border is additionally marked with a border strip and colored light green, while on the Herzegovian side it is colored pale purple. The border between Herzegovina and Skadar sandjak is marked with a broken line, on the Herzegovinian side additionally marked with a pale red color, and on the Skadar side with light brown. The border of Eyalet of Bosna with the Eyalet of Rumelia is marked in pale pink. In the part of the Sanjak of Skadar, some more borders were sketched, but they were not additionally marked, drawn or painted. In accordance with the Ottoman understanding of its own space and borders, Montenegro is not presented as an independent state unit but as part of the Sanjak of Skadar. The distance between individual settlements is marked in hours, as stated in the (Ottoman) scale.

On the map, the author marked more significant and larger areas in larger letters: Sanjak of Herzegovina (*Hersek sancağı*), Dalmatia (*Dalmaçya kitasi*), Albania (*Arnabudluk*), Montenegro (*Kara Dağ*), the city of Skadar (*İşkodra*), Spuš plain (*Ispûc sahrâsi*). A circle or a somewhat modified circle with arms or points drawn in red, next to which the name is written, marks the most important cities of the presented area. In Dalmatia, these are: Split (*Ispalatro*), Klis (*Klîs*), Sinj (*Sîn*), Omiš (*Almissa*), Makarska (*Mâgarskâ*), Metković (*Metkoviç*), Austrian/New? Slano (*Nemçe/Yenice? Slânî*), Dubrovnik, another name Raguza (*Dobravedik, nâm-i diğêr Râgûzâ*)

Tabela 1. Nazivi nekih većih oblasti i državnih cjelina područja predstavljenih na osmanskoj karti iz 1853. godine.**Table 1.** Names of some larger areas and state units of the area represented on the Ottoman map from 1853.

Izvorno / Originally	Transkripcija / Transcription	Prevod / Translation
	Arnabudluk	Albanija / Albania
	Hersek sancağı	Hercegovački sandžak / Hercegovina Sanjak
	Kara Dağ	Crna Gora / Montenegro

(?) (*Obrasiçe*). Osim toga označen je i Bar, drugim imenom *Antivari* (*Bâr, nâm-î diğêr Antivârî*) te Ulcinj (*Ulkin*) kao i neki gradovi u Albaniji do Tirane (*Tîrânâ*), a u primorju Drač (*Duraço*) s lukom (*Duraço lîmânî*). Na isti način označena je i granica između navedenog prostora i Skadarskog sandžaka. I tu su označeni bitniji gradovi: Cetinje (*Çetine*), Podgorica (*Potgoriçe*), Spuž (*Ispûc*). Karta sadrži nazive još nekih toponima na crnogorskom i albanskom području koji ovom prilikom nisu ubicirani.

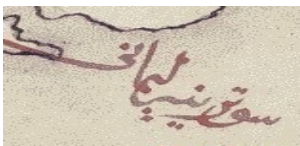

Osim u nazivu karte, i na samoj karti su naročito naglašeni i crvenom bojom napisani nazivi dva bitna izlaza Osmanske države na Jadransko more: luka Klek (*Klek lîmânî*) te Sutorina (*Sûtorina lîmânî*), u čijoj se blizini nalazila i jedna tabija (utvrda, bastion, kula) za koju se napominje da je “ostala iz vremena Francuza” (*Fransız zamânîndan kalmış olan tâbiya*). U vrijeme svoje kratkotrajne uprave u Dalmaciji od 1806. do 1813. godine, Francuzi su proveli temeljite društvene reforme te sagradili veći broj građevina, prvenstveno potrebnih za vođenje ratnih operacija (up. Piplović, 2012). Međutim, u dostupnoj literaturi ne nalaze se podaci o francuskoj utvrdi na području Sutorine niti se ona može ubicirati. Na tzv. Taborićevim kartama sanitarnih kordona iz 1821. godine, ističe se dalmatinska poštanska cesta, dionica koju su preko Sutorine izgradili Francuzi 1811–1812. godine. Uz rijeku Sutorinu prikazan je i imenovan niz malih pritoka, ali je tu predočena samo osmanska utvrda iznad rta Kobila (Tuno et al., 2011: 37).

Osim toga, u ovom dijelu karte ucrtana su i obilježena i neka dalmatinska ostrva: Mljet (*Mled âdasi*), Pelješac (*Sâbyonçelo âdasi*), Lastovo (*Lâgosta âdasi*), Korčula (*Korçûlâ âdasi*), Brač (*Brâça âdasi*), Hvar (*Lezîna âdasi*) i otočić Šćedro, ranije Torkola (*Torkola âdasi*).

and Cavtat (*Râgûzâ-i Atîk*). In the Bay of Kotor (*Kotor lîmânî*) are marked (Herceg) Novi (*Kaştel Novo*), Perast (*Berazto*), Kotor fortress (*Kotor kal'asi*). Further south, Budva (*Budova*) and Petrovac na moru were recorded under the old name *Kastel Lastva* (*Lastva*), and in its vicinity, somewhere where Lučica beach is today, the toponym *Oprašić* (?) (*Obrasiçe*) was also recorded. In addition, Bar, with another name *Antivari* (*Bâr, nâm-î diğêr Antivârî*) and Ulcinj (*Ulkin*) are also marked as some cities in Albania up to Tirân (*Tîrânâ*), and on the coast *Duraç* (*Duraço*) with a port (*Duraço lîmânî*). The border between the mentioned area and Sanjak of Skadar is also marked in the same way. The more important cities are marked there: Cetinje (*Çetine*), Podgorica (*Potgoriçe*), Spuž (*Ispûc*). The map contains the names of some other toponyms in the Montenegrin and Albanian areas that were not analyzed on this occasion.

In addition to the name of the map, the names of the two important exits of the Ottoman state to the Adriatic Sea are particularly emphasized and written in red on the map itself: the port of Klek (*Klek lîmânî*) and Sutorina (*Sûtorina lîmânî*), near which there was also a *tabia* (fort, bastion, tower) which is noted to be “left over from the time of the French” (*Fransız zamânîndan kalmış olan tâbiya*). During their short-term administration in Dalmatia from 1806 to 1813, the French carried out thorough social reforms and built a large number of buildings, primarily needed for conducting war operations (cf. Piplović, 2012). However, in the available literature there is no information about the French fortress in the area of Sutorina, nor can it be located. On the so-called Taborić's maps of sanitary cordons from 1821 the Dalmatian postal road is highlighted, which is the section that was built by the French in

Tabela 2. Dva izlaza Osmanske države na Jadransko more, luke Klek i Sutorina, na osmanskoj karti iz 1853. godine**Table 2.** The two exits of the Ottoman state to the Adriatic Sea, the ports of Klek and Sutorina, on the Ottoman map from 1853.

Izvorno / Originally	Transkripcija / Transcription	Prevod / Translation
	Sutorina Limanı	Luka Sutorina / Sutorina Port
	Klek Limanı	Luka Klek / Klek Port

Na karti nije ucrtan reljef niti hidrografska mreža, tek je nedovoljno precizno predstavljen sliv rijeke Neretve sve do ušća, dio toka rijeke Cetine, kao i sliv Skadarskog jezera i rijeke Bojane. Uobilježeno je nekoliko jezera na ovom prostranom području, a neka su i imenovana: Nikšićko jezero (*Nikšik göli*), Trebinjsko jezero (*Trebîn göli*), Skadarsko jezero (*Işkodra göli*), Rikavačko jezero (*Rikaviç göli*), Plavsko jezero (*Plâva göli*) te Jadransko more kao Mletački zaljev (*Venedik körfezi*).

Na karti je dat prilično vjeran raspored saobraćajnica, vjerovatno važnijih trgovačkih ruta, koje su trasirane i obilježene crvenom bojom. Raspored saobraćajnica na bosanskohercegovačkom prostoru sadrže i neke druge osmanske karte iz tog razdoblja, poput one izrađene u Istanbulu 1876. godine, koja je nastala povodom ratnih dešavanja u evropskom dijelu Osmanskog carstva u tom razdoblju i na kojoj su, osim toga, prikazani i najvažniji topografski podaci, naselja, hidrografska mreža i sl. (Mulahusić et al., 2021). Spomenuta karta se čuva u Kartografskoj zbirci Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine, među svega nekoliko osmanskih karti na kojima je prikazan Bosanski ejalet/vilajet u 19. stoljeću. (Osmanović, 2023: 42-45).

I na našoj analiziranoj karti uz puteve su ubilježena i imenovana naselja. Manja mjesta obilježena su crvenim krugom, dok su neki gradovi na bitnim trgovačkim rutama označeni sa po dva kruga jedan unutar drugog, a neki drugi omeđeni i krakovima u obliku zvijezde. Kako uz kartu nije ponuđena legenda, odnosno tumač znakova, moguće je da su jednim crvenim krugom označena naselja na putu koja su općenito ili za autora karte bila od manjeg značaja, dok su s dva kruga, a neki i dodatnim krakovima, označeni značajniji i veći gradovi predočne regije. Osim toga, analizom nekih drugih oznaka na karti može se zaključiti da je autor za oznaku ve-

1811–1812 through Sutorina. Along the river Sutorina, a number of small tributaries are shown and named, but only the Ottoman fort above Cape Kobila is shown (Tuno et al., 2011: 37).

In addition, some Dalmatian islands are drawn and marked in this part of the map: Mljet (*Mled âdasi*), Pelješac (*Sâbyonçelo âdasi*), Lastovo (*Lâgosta âdasi*), Korčula (*Korçûlâ âdasi*), Brač (*Brâça âdasi*), Hvar (*Lezîna âdasi*) and the islet of Šćedro, formerly Torkola (*Torkola âdasi*).

The map does not show the relief or the hydrographic network, the Neretva River basin up to the mouth, part of the Cetina River course, as well as the Skadar Lake and Bojana River basins are insufficiently represented. Several lakes have been recorded in this vast area, and some have been named: Lake Nikšić (*Nikšik göli*), Lake Trebinje (*Trebîn göli*), Lake Skadar (*Işkodra göli*), Lake Rikavač (*Rikaviç göli*), Lake Plav (*Plâva göli*) and The Adriatic Sea as the Gulf of Venice (*Venedik Körfezi*).

The map shows a fairly faithful arrangement of roads, probably more important trade routes, which are traced and marked in red. The layout of roads in Bosnia and Herzegovina is also drawn in some other Ottoman maps from that period, such as the one made in Istanbul in 1876, which was created due to the war events in the European part of the Ottoman Empire in that period and which, in addition, shows the most important topographical data, settlements, hydrographic network, etc. (cf. Mulahusić et al., 2021). The mentioned map is kept in the Cartographic Collection of the National and University Library of Bosnia and Herzegovina, among only a few Ottoman maps showing the Bosnian ejalet/vilajet in the 19th century. (Osmanović, 2023: 42-45). Also on our analyzed map, names of the settlements are noted along the roads. Smaller places are marked with a red circle, while some cities on important

ćih osmanskih gradova naseljenih (pretežno) muslimanskim stanovništvom koristio znak polumjeseca s jednom ili dvije crte ispod, ovisno o veličini grada, dok je za naselja s većinskim kršćanskim stanovništvom korišten znak križa.

U granicama Hercegovačkog sandžaka, pored najznačajnijeg središta, grada Mostara, ubilježeni su još i Livno (*Ihlevne*), Šuica (*Suiçe*), Ljubuški (*Libuška*), Stara i Nova Gabela (*Gabela-i Atik* i *Gabela-i Cedid*), Počitelj (*Poçitel*), Stolac (*Istolçe*), Ljubinje (*Lubine*), Staro Slano (*Silano*), Trebinje (*Trebine*), Foča (*Foça*) i drugi hercegovački gradovi, ali i drugi bitni gradovi na trgovačkim rutama: Višegrad (*Vişegrâd*), Rogatica (*Çelebi Pazarı*), Goražde (*Gorajde*), Priboj (*Pireboy*), Pljevlja (*Taşlıca*), Nova Varoš (*Yeni Varoş*), Bijelo Polje (*Bilepol*), Prijepolje (*Prepol*), Sjenica (*Seniçe*) sve do Novog Pazara (*Yeni Pazar*) koji je izvan granica Bosanskog ejaleta, u dijelu označenom kao “Srbijanska strana” (*Sırpistân taraftı*). Kako je onovremena Hercegovina bila mnogo veća od današnje Hercegovine, a Hercegovački sandžak u 19. stoljeću obuhvatao sljedeće kadiluke – sudske okruge: Mostar, Nevesinje, Trebinje, Stolac, Bileća, Nikšić, Gacko, Foča, Konjic, Ljubuški i Piva (Šabanović, 1982: 234), sasvim je razumljivo da u su okvirima granica Hercegovine prikazani i Nikšić (*Nikşik*), Klobuk (*Klobuk*) i Grahovo (*Grahova*).

Neki gradovi u kojima su se nalazili važniji ili impozantniji fortifikacijski objekti, poput Počitelja, Klisa, Ljubuškog, Bara, Drača, Skadra, Žabljaka, uz naziv su dodatno obilježeni i tlocrtnim signaturama. Kako je već kazano, crvenim linijama označene su putne komunikacije među gradovima, ali i bilješke o tome gdje se na spomenutim putevima nalaze hanovi. Pojedini hanovi su i ucrtani simboličkom tlocrtnom signaturom. U nekim bilješkama ispisanim crvenim mastilom uz pojedine toponime pojašnjeno je da su tu smještene bogata rudna nalazišta. Da je upravo vizualizacija pozicije rudnih nalazišta možda jedan od primarnih razloga nastanka ove karte, potvrđuje i jedna rečenica na karti koja glasi: “Osim naznačenih lokacija rudnika (ova karta) daje nazive i drugih mjesta” (*Işbu madeniyât gösterilen mehallerden başka mehallerin esâmisi mubeyyindir*). Autor je, čini se, prvenstveno bio zainteresiran za bilježenje lokacija nalazišta uglja ili je, možda, za to na terenu pronašao najviše podataka. U tom smislu navodi rudnike ili nalazišta uglja kod Rotimlje, potom na potezu od Porima ka Mostaru, na Borcima te u blizini Nevesinja i Gacka. Moguće da je autor navedene podatke saznao informišući se lično u toku boravka u navedenim hanovima na proputovanju regijom.

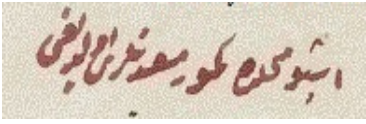
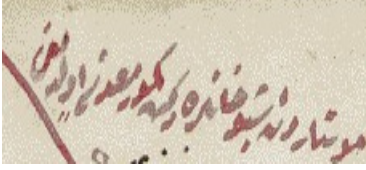
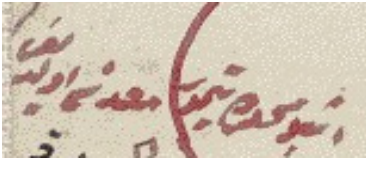
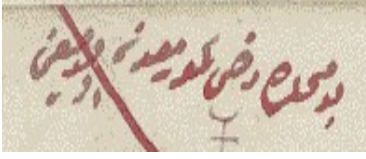
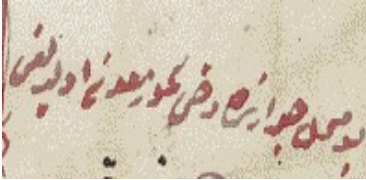
trade routes are marked with two circles inside each other, and some others are delimited by star-shaped arms. As no legend or sign interpreter was provided with the map, it is possible that settlements on the road were marked with a single red circle, which in general or for the author of the map were of minor importance, while with two circles, and some with additional arms, more significant and larger cities were shown. In addition, by analyzing some other markings on the map, it can be concluded that the author used the sign of the crescent moon with one or two lines below, depending on the size of the city, to mark larger Ottoman cities inhabited by (predominantly) Muslim populations, while for settlements with a majority Christian population used the sign of the cross.

In the borders of the Sanjak of Herzegovina, in addition to the most important center, the city of Mostar, Livno (*Ihlevne*), Šuica (*Şuiçe*), Ljubuški (*Libuška*), Old and New Gabela (*Gabela-i Atik* and *Gabela-i Cedid*), Počitelj (*Poçitel*), Stolac (*Istolçe*), Ljubinje (*Lubine*), Staro Slano (*Silano*), Trebinje (*Trebine*), Foča (*Foça*) and other Herzegovinian cities are recorded, but also other important cities on trade routes: Višegrad (*Vişegrâd*), Rogatica (*Çelebi Pazarı*), Goražde (*Gorajde*), Priboj (*Pireboy*), Pljevlja (*Taşlıca*), Nova Varoš (*Yeni Varoş*), Bijelo Polje (*Bilepol*), Prijepolje (*Prepol*), Sjenica (*Seniçe*) all the way to Novi Pazar (*Yeni Pazar*) which is outside the border of the Bosnian Eyalet, in the part marked as “Serbian side” (*Sırpistân taraftı*). Since Herzegovina at that time was much larger than today’s Herzegovina, and the Sanjak of Herzegovina in the 19th century included the following judicial districts: Mostar, Nevesinje, Trebinje, Stolac, Bileća, Nikšić, Gacko, Foča, Konjic, Ljubuški and Piva (Šabanović, 1982 : 234), it is quite understandable that Nikšić (*Nikşik*), Klobuk (*Klobuk*) and Grahovo (*Grahova*) are also shown within the borders of Herzegovina.

Some towns where more important or imposing fortifications were located, such as Počitelj, Klis, Ljubuški, Bar, Durrës, Shkodra, Žabljak, are additionally marked with ground plan signatures in addition to their names. As has already been said, red lines mark road connections between cities, but also notes about where inns are located on the mentioned roads. Some inns are marked with a symbolic ground plan signature. In some notes written in red ink next to certain toponyms, it is clarified that there are rich ore deposits. The possibility that the visualization of the position of the ore deposits is perhaps one of the primary reasons for the creation of this

Tabela 3. Bilješke o nalazištima ruda u Hercegovini na osmanskoj karti iz 1853. godine.

Table 3. Notes on ore deposits in Herzegovina on the Ottoman map from 1853.

Izvorno / Originally	Transkripcija / Transcription	Prevod / Translation
	Retimli: İşbu mehalde kömür madenleri oldığı.	Rotimlja: Na ovom mjestu nalaze se rudnici uglja. Rotimlja: There are coal mines in this place.
	Porim hânları: Mostâr'dan işbu hânlara değin kömür madeni oldığı.	Hanovi Porima: Od Mostara ka ovim hanovima nalazi se rudnik uglja. Inns of Porim: From Mostar to these inns, there is a coal mine.
	Borka: İşbu mehalde timur madeni oldığı.	Borci: Na ovom mjestu nalazi se rudnik željeza. Borci: There is an iron mine in this place.
	Nevesel: Bu mehalde dahi kömür madeni oldığı	Nevesinje: I na ovom mjestu nalazi se rudnik uglja. Nevesinje: There is also a coal mine in this place.
	Gaska: Bu mehal civarında dahi komur madeni oldığı	Gacko: I u okolini ovog mjesta nalazi se rudnik uglja. Gacko: There is also a coal mine in the vicinity of this place.

Pored toga, na karti su ubilježena i nalazišta plemenitih metala. Jedna bilješka glasi: “U okolini kasabe Gradac nalaze se rudnici zlata i bakra.” (*Gradac kasabasi civarlarında altun ve bakır madenleri oldığı*). Koji Gradac je u pitanju ovoga puta ne možemo odgonetnuti budući da se na bosanskohercegovačkom prostoru nalazi više toponima istoga naziva. Druga slična bilješka na karti glasi: “Između hana u Tarčinu i kasabe Kreševo nalazi se rudnik srebra” (*Darçin han ile Kreševo kasabasi beyninde gümüş madeni oldığı*), što kazuje da je područje Kreševa i tada bilo poznato po nalazištima srebra. Svi srednjovjekovni rudnici u centralnoj Bosni, od Fojnice i Kreševa sve do Vareša, u osmanskome periodu spadali su u has osmanskog sultana. Prema zakonu rudnika Kreševa iz 1489. godine, rudari su umjesto osnovnih državnih poreza plaćali godišnje od kuće po jedan dukat. Bili su oslobođeni svih vanrednih nameta i običajnih tereta, potom od poreza na mlinove i sitnu stoku, dok su plaćali npr. daće na pčelinje košnice, povrće i svinje. Glavni prihod od rudarstva predstavljala je proizvedena ruda. Od iskopane rudače, kao i od finalnog proizvoda, sultanu su davali dese-

map is confirmed by one sentence on the map that reads: “In addition to the indicated locations of the mines (this map) gives the names of other places as well” (*İşbu madeniyât gösterilen mehallerden başka mehallerin esâmisi mubeyyindir*). The author, it seems, was primarily interested in recording the locations of coal deposits or, perhaps, he found the most data for that in the field. In this sense, he mentions coal mines or deposits near Rotimlja, then on the stretch from Porim to Mostar, in Borci and near Nevesinje and Gacko. It is possible that the author found out the mentioned information by personally informing himself during his stay in the mentioned inns while traveling through the region.

In addition, deposits of precious metals are noted on the map. One note reads: “There are gold and copper mines in the vicinity of Kasaba Gradac” (*Gradac kasabasi civarlarında altun ve bakır madenleri oldığı*). We cannot figure out which Gradac is in question this time, since there are several toponyms of the same name in the territory of Bosnia and Herzegovina. Another similar note on the map reads: “Between

tinu. Ostali proizvod bio je njihov, s tim što su zlato i srebro morali predati državnoj kovnici novca po određenoj cijeni (Handžić, 1984: 334). U jednom popisu rudnika na prostoru Osmanske države sačinjenom 1857. godine, između ostalih, na prostoru Bosanskog ejaleta navode se rudnici srebra i zlata na području Kreševa i Prozora te Srebrenice, Donje Tuzle i Gradačca (Tizlak, 1996: 707 i 709).

Interesantna je i sljedeća zabilješka koja govori o austrijskoj eksploataciji ruda, odnosno minerala s bosanskohercegovačkog područja u osmanskome periodu: “Između kasabe Busovača i sela Vareš nalazi se rudnik žute boje² koji na svoj način eksploatišu Austrijanci uzimajući od svakog sela četiri-pet groša” (*Busovača kasabasıyla Vireş karyesi arasında sarı boya madeni olub kendi tabiatla isti'mâl oldığına Avusturyalılar beher karyesin kırk beş guruş almakda oldıkları*). Što se tiče koncesija stranim državljanima za korištenje rudnika na osmanskome teritoriju, one su davane i kasnije. Npr. u aprilu 1872. godine, po naredbi sultana, data je koncesija engleskom državljaninu Alfredu Wilkinsonu da koristi rudnik žive u Kreševu pod uslovom da poštuje carski Pravilnik o rudnicima (Ağanoğlu, Bayram & Yıldıztaş, 2009: 219-221).

3. Kontekst u kojemu karta nastaje

Kada se na osnovu bilješke koju sadrži zna da je ovdje analizirana karta nastala u ljeto 1853. godine, tada možemo imati na umu više mogućih okolnosti i razloga za njen nastanak. U 19. stoljeću izvršene su određene administrativne izmjene na prostoru Bosanskog ejaleta. Između ostalog, 1826. godine ukinut je Kliški, a 1833. godine Zvornički sandžak i njihov teritorij priključen je Bosanskom sandžaku, dok je Hercegovački sandžak pretvoren u poseban ejalet. Reformama Omer-paše Latasa u periodu 1850–52. ukinuti su svi klasični upravni termini (sandžak/liva, kadiluk) i zamijenjeni drugim nazivima te je uvedena nova krupna administrativna podjela prostora na kajmekamluke (okružja) i mudirluke (srezove) (Šabanović, 1982: 232). Ipak, ukoliko se analiziraju nazivi pojedinih teritorijalnih

the han in Tarčin and the Kasaba Kreševo there is a silver mine” (*Darçin han ile Kreşevo kasabası beinde gümüş madeni oldığı*), which means that the area of Kreševo was known for its silver deposits even then. All the medieval mines in central Bosnia, from Fojnica and Kreševo all the way to Vareš, in the Ottoman period belonged to the Ottoman sultan. According to the law of the Kreševo mine from 1489, instead of basic state taxes, miners paid one ducat per year from home. They were exempt from all extraordinary levies and customary burdens, like taxes on mills and small livestock, while they paid e.g. taxes on beehives, vegetables and pigs. The main income from mining was the produced ore. From the mined ore, as well as from the final product, tithes were given to the sultan. The rest of the product was theirs, with the fact that they had to hand over the gold and silver to the state mint at a certain price (Handžić, 1984: 334). In one list of mines in the territory of the Ottoman Empire made in 1857, among others, in the area of the Eyalet of Bosnia, silver and gold mines in the area of Kreševo and Prozor and Srebrenica, Donje Tuzla and Gradačac ubaciti are stated (Tizlak, 1996: 707, 709).

The following note is also interesting, which talks about the Austrian exploitation of ores or minerals from Bosnia and Herzegovina during the Ottoman period: “Between the village of Busovača and the village of Vareš, there is a yellow colour² mine that the Austrians exploit in their own way, taking four to five groschi from each village” (*Busovača kasabasıyla Vireş karyesi arasında sarı boya madeni olub kendi tabiatla isti'mâl oldığına Avusturyalılar beher karyesin kırk beş guruş almakda oldıkları*). As for concessions to foreigners for the use of mines on Ottoman territory, they were also granted later. E.g. in April 1872, by order of the sultan, a concession was granted to the English citizen Alfred Wilkinson to use the mercury mine in Kreševo on the condition that he respects the Imperial Rulebook on Mines (Ağanoğlu, Bayram & Yıldıztaş, 2009: 219-221).

² Nismo sigurni šta na šta autor misli pod žutom bojom. Moguće da je riječ o limonitu, raširenoj željeznoj rudi koja po sastavu i količini vode može biti crvenkaste, smeđe ili žute boje. Zemljasti limonit žute boje zove se oker; od davnine se primjenjuje u freskoslikarstvu, a i danas služi kao pigment u proizvodnji boja. Najčešće se nalazi u željeznim sedimentnim orudnjenjima, mjestimično stvara velika ležišta i vrlo je važna ruda za dobivanje željeza (URL 1). A možda je riječ i o kadmiju, koji nastaje kao sporedni produkt pri dobivanju cinka, bakra i olova. Kadmijev sulfid koristi se kao slikarska boja (kadmijevo žutilo). Otkrio ga je njemački hemičar F. Stromeyer 1817. godine (URL 2). Među rudnicima pigmenata boje u Osmanskoj državi u spomenutom popisu iz 1875. godine ne navodi se ovaj rudnik (Up. Tizlak, 1996).

² We are not sure what the author means by the color yellow. It is possible that it is limonite, a widespread iron ore that can be reddish, brown or yellow in color depending on its composition and amount of water. Yellow-colored earthy limonite is called ocher; it has been used in fresco painting since ancient times, and even today it serves as a pigment in the production of paints. It is most often found in iron sedimentary deposits and in some places creates large deposits and is a very important ore for obtaining iron (URL 1). And maybe it could also be cadmium, which is created as a by-product in the production of zinc, copper and lead. Cadmium sulfide is used as a painting color (cadmium yellow). It was discovered by the German chemist F. Stromeyer in 1817. (URL 2). Among the color pigment mines in the Ottoman state in a list from 1875, this mine is not mentioned. (Cf. Tizlak, 1996).

jedinica navedenih na karti iz 1853. godine, stječe se dojam da njen autor još uvijek nije bio upućen u navedene izmjene, koje su, svakako, i bile privremenog karaktera.

Razlog zbog kojeg je na karti predstavljen samo prostor Hercegovačkog i Skadarskog sandžaka može se dovesti u vezu s činjenicom da se to područje u razmatranom periodu nalazilo u fokusu svjetskih dešavanja usljed samoproglašenja Crne Gore kneževinom i upada crnogorskih razbojnika na područje Hercegovačkog sandžaka, što je bio povod za pohode osmanskih vlasti protiv Crne Gore u periodu 1852–53. godine. U istom periodu dolazi do ustanka kršćanskih seljaka u istočnoj Hercegovini. Crnogorski knjaz Danilo pomagao je ustanike u graničnim krajevima, smatrajući ih sastavnim dijelom Crne Gore. Budući da su ti krajevi bili granični i prema Austriji, našli su se u žarištu interesa i Osmanskog carstva i Austrije te predstavljali sastavni dio “Istočnog pitanja”.³ Osim unutarnjih, ovaj pohod vezuje se i za vanjske faktore. Jedan od njih odnosi se na konstantne austrijske pritiske na Osmansko carstvo da se odrekne svojih luka u Jadranskom moru – Kleka i Sutorine (Gölen, 2009: 224-225). Pored toga, u Bosnu i u Hercegovinu je nakon 1851. godine iz Crne Gore bilo moguće ući samo uz potvrdu o prolasku (*mürûr tezkiresi*), a od 1854. godine bilo je zabranjeno da uđe iko ko nije imao “pasoš” (Gölen, 2014: 659). To su mogući razlozi zašto su na karti pomno ucrtane i obilježene međudržavne granice, kao i izlazi Osmanskog carstva na Jadransko more. Osim toga, nastanak karte može se dovesti u vezu i s ekonomskim razlozima, zbog čega su ucrtane putne komunikacije bitne za odvijanje trgovine, ali i za mogućnosti eksploatacije ruda. Što se tiče prikazanih podataka o rudnim bogatstvima, bez dodatnog istraživanja nije moguće kazati u kojoj mjeri su istiniti svi navedeni podaci. Neki izvori pokazuju da je Osmanska država bila zainteresirana za ulaganje u eksploataciju rudnika. Sadržaj jednog dokumenta od 24. 5. 1842. godine ukazuje na to da, uprkos tome što se suma koju je trebalo odvojiti za ponovno pokretanje proizvodnje u rudnicima kamenog uglja i zlata u planinskim predjelima u nahijama Visoko i Konjic (Fojnica?) činila prevelikom, osmanski sultan ipak odlučuje i donosi naredbu da se investira u ove rudnike smatrajući su oni rentabilni i da će se u budućnosti investicija isplatiti (Ağanoğlu, Bayram & Yıldıztaş,

3. The context in which the map is created

When, based on the note it contains, it is known that the map analyzed here was created in the summer of 1853, then we can keep in mind several possible circumstances and reasons for its creation. In the 19th century, certain administrative changes were made in the area of the Bosnian Eyalet. Among other things, in 1826 the Sanjak of Klis was abolished, and in 1833 the Sanjak of Zvornik and their territory were annexed to the Sanjak of Bosnia, while the Sanjak of Herzegovina was turned into a separate Eyalet. With the reforms of Omer Pasha Latas in the period 1850–52, all classic administrative terms (sanjak/liva, kadiluk) were abolished and replaced by other names, and a new large-scale administrative division of space into *kaymekamluks* (districts) and *mudirluks* (sections) was introduced (Šabanović, 1982: 232). However, if one analyzes the names of individual territorial units listed on the map from 1853, one gets the impression that its author was still not aware of the aforementioned changes, which were of a temporary nature.

The reason why only the area of the sanjaks of Herzegovina and Skadar is represented on the map can be related to the fact that in the considered period that area was in the focus of world events due to the self-proclamation of Montenegro as a principality and the incursion of Montenegrin bandits into the area of the Sanjak of Herzegovina, which was the reason for the campaigns of the Ottoman authorities against Montenegro in the period 1852–53. In the same period, there was an uprising of Christian peasants in eastern Herzegovina. Prince Danilo of Montenegro helped the insurgents in the border regions, considering them an integral part of Montenegro. Since these regions bordered Austria as well, they were at the center of interest of both the Ottoman Empire and Austria and represented an integral part of the “Eastern Question”.³ In addition to internal factors, this campaign is also linked to external factors. One of them refers to the constant Austrian pressure on the Ottoman Empire to give up its ports in the Adriatic Sea – Klek and Sutrina (Gölen, 2009: 224-225). In addition, after 1851, it was possible to enter Bosnia and Herzegovina from Montenegro only with a certificate of passage (*mürûr tezkiresi*), and from 1854 it was forbidden to enter anyone who did not have a “passport” (Gölen,

³ O svim etapama osmanskog pohoda na Crnu Goru u periodu 1852–1853. iscrpno piše Z. Gölen, koristeći izvornu arhivsku građu osmanskog porijekla, a u radu daje i nekoliko karti toga prostora sa smjerom kretanja osmanskih trupa (Up. Gölen, 2009).

³ Z. Gölen writes exhaustively about all the stages of the Ottoman campaign in Montenegro in the period 1852–1853, using the original archival material of Ottoman origin, and in his work he also gives several maps of that area with the direction of movement of the Ottoman troops (Cf. Gölen, 2009).

2009: 208-210). Konačno, može se zaključiti da je autor u prvom redu kao podlogu i izvor informacija koristio neku kartu Evrope, kako je naglašeno u samom naslovu. Iako nam nije poznato o kojoj karti se radi, postoje dokazi o kasnijoj upotrebi Kiepertovih karata od strane Osmanskog generalštaba onda kada je trebalo zvanično označiti granicu između Crne Gore i Osmanskog carstva 1860. godine. Zbog toga je 1862. godine Kiepertova karta Crne Gore, u razmjeri 1 : 500.000, prevedena na osmanski turski i korištena u svrhu sastavljanja izvještaja o novoj granici sa Crnom Gorom (Altić, 2018: 328).

Osim toga, ova karta mogla je nastati i na osnovu vlastitih skica autora nastalih u toku eventualnog obilaženja ovih prostora, a dodatne bilješke na karti vjerovatno predstavljaju vlastiti doprinos nepoznatog autora kroz saznanja u toku boravka na terenu. Međutim, u nedostatku dodatnih izvora, nije moguće utvrditi je li karta nastala samoinicijativno ili su autora (autore) angažirale osmanske vlasti da je sačini.

4. Zaključak

Nakon analize karte osmanske karte Hercegovackog i Skadarskog sandžaka iz 1853. godine, može se pretpostaviti da je navedena karta nacrtana slobodnom rukom bez korištenja mjernih instrumenata, odnosno da je precrtana iz neke već postojeće opće karte Evrope, kako je to u naslovu i naglašeno, a da su potom u nju unesene dodatne bilješke njenog (nepoznatog) autora ili više autora. Karta je nastala u ljeto 1853. godine, što predstavlja period neposredno nakon seljačkih ustanaka u istočnoj Hercegovini i osmanskog pohoda na Crnu Goru. S obzirom na različitost podataka koje ova karta sadrži, može se pretpostaviti da je njen autor bio vrlo blisko upoznat s navedenim područjem. Možda je lično boravio u navedenom području na vojnom pohodu ili nekom istraživačkom boravku kako bi zabilježio značajnija obilježja ovih pograničnih osmanskih krajeva u razmatranom periodu. Nije nam poznato jesu li autora angažirale osmanske vlasti koje su na osnovu podataka na karti možda nastojale procijeniti interes Osmanske države za prostor Bosne i Hercegovine, kojoj je prijetila skora austrougarska okupacija. U tom smislu, moguće je da su zbog toga na karti navedene i neke geostrateške prednosti ovog dijela osmanske teritorije: nalazišta ruda i rudna bogatstva, dva izlaza na Jadransko more te razmještaj nekoliko jakih pograničnih utvrđenja. Međutim, za sada, u nedostatku pokazatelja iz drugih izvora, ova karta kao jedini analizirani izvor ne nudi konačne

2014: 659). These are possible reasons why interstate borders, as well as the exits of the Ottoman Empire to the Adriatic Sea, are carefully drawn and marked on the map. In addition, the creation of the map can also be linked to economic reasons, which is why marked road communications are essential for the development of trade, but also for the possibility of mining ores. As for the presented data on mineral resources, without additional research it is not possible to say to what extent all the stated data are true. Some sources show that the Ottoman state was interested in investing in mining exploitation. Contents of a document dated 05/24/1842 indicates that, despite the fact that the sum that had to be set aside for restarting production in the coal and gold mines in the mountain areas in the districts of Visoko and Konjic (Fojnica?) seemed too large, the Ottoman sultan nevertheless decided and issued an order to invest into these mines considering that they are profitable and that the investment will pay off in the future (Ağanoğlu, Bayram & Yıldıztaş, 2009: 208-210). Finally, it can be concluded that the author primarily used a map of Europe as a basis and source of information, as emphasized in the title itself. Although we do not know which map it is, there is evidence of the later use of Kiepert's maps by the Ottoman General Staff when the border between Montenegro and the Ottoman Empire was to be officially marked in 1860. Therefore, in 1862, Kiepert's map of Montenegro, on a scale of 1:500,000, was translated into Ottoman Turkish and used for the purpose of compiling a report on the new border with Montenegro (Altić, 2018: 328). In addition, this map could have also been created based on the author's own sketches created during a possible tour of these areas, and the additional notes on the map probably represent the unknown author's own contribution through the knowledge gained during his stay in the field. However, in the absence of additional sources, it is not possible to determine whether the map was created on its own initiative or whether the author(s) were hired by the Ottoman authorities to create it.

4. Conclusion

After analyzing the map of the Ottoman map of sanjaks of Herzegovina and Skadar from 1853, it can be assumed that the mentioned map was drawn free-hand without the use of measuring instruments, i.e. that it was redrawn from an already existing general map of Europe, as it is emphasized in the title, and that then additional notes of its (unknown) author or several authors were entered into it. The map was

odgovore na pitanja razloga i okolnosti njenog nastanka. Ipak, samo njeno postojanje sugerije da je možda osmanska vlast u datom trenutku na određenim instancama razmatrala geostrateške karakteristike ovog područja. Ne znamo kome je tačno bila namijenjena ova karta i u koju svrhu/svrhe je sačinjena, ali je najvjerojatnije primarno bila zanimljiva čitateljima iz osmanske upravljačke i vojne elite. Iako se karta ne čuva u bosanskohercegovačkim baštinskim institucijama, svojim interesantnim sadržajem ona svakako predstavlja jedan od bitnih izvora za izučavanje historije bosanskohercegovačkog prostora u razmatranom periodu.

created in the summer of 1853, which represents the period immediately after the peasant uprisings in eastern Herzegovina and the Ottoman campaign in Montenegro. Considering the variety of information that this map contains, it can be assumed that its author was very familiar with the mentioned area. Perhaps he personally stayed in the mentioned area on a military campaign or some research stay in order to record the more significant features of these Ottoman borderlands in the period under consideration. We do not know whether the author was engaged by the Ottoman authorities who, based on the data on the map, may have tried to assess the Ottoman state's interest in the territory of Bosnia and Herzegovina, which was threatened by the imminent Austro-Hungarian occupation. In this sense, it is possible that this is why some geostrategic advantages of this part of Ottoman territory are indicated on the map: deposits of ores and mineral wealth, two exits to the Adriatic Sea and the deployment of several strong border fortifications. However, for now, in the absence of indicators from other sources, this map, as the only analyzed source, does not offer definitive answers to the questions of the reasons and circumstances of its creation. However, its very existence suggests that perhaps the Ottoman government at a given moment considered the geostrategic characteristics of this area. We do not know exactly who this map was intended for and for what purpose/purposes it was made, but most likely it was primarily of interest to readers from the Ottoman management and military elite. Although the map is not kept in the heritage institutions of Bosnia and Herzegovina, with its interesting content it certainly represents one of the important sources for studying the history of the area of Bosnia and Herzegovina in the considered period.

Bibliografija / Bibliography

- Istanbul, T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Harita (HRT.h) 102 i 723.
- Ağanoğlu, Y. H., Bayram, S., & Yıldıztaş, M. (eds). (2009). *Osmanlı Belgelerinde Bosna Hersek / Bosna i Hercegovina u osmanskim dokumentima*. Istanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- Altić, M. (2018). Nineteenth-Century Ottoman Topographic Mapping of the Balkans. *The Cartographic Journal* 55(4), 326-340.
- Beydilli, K. (2020). Mühendishane-i berri hümâyûn. U: *TDV İslâm Ansiklopedisi* 31 (pp. 515-516). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Brentjes, S. (2005). Mapmaking in Ottoman Istanbul between 1650 and 1750: A Domain of Painters, Calligraphers or Cartographers?. In: Imber, C., Kiyotaki, K. & Murphey, R. (eds.). *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province and the West*, vol. 2. (pp. 125-156). London-New York: I. B. Tauris.
- Drder Miletić, M. (2013). Kartografska građa u kontekstu kulturne baštine. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 56(4), 1-23.
- Gašparović, R. (1970). *Bosna i Hercegovina na geografskim kartama od prvih početaka do kraja XIX vijeka*. Djela, knjiga XXXVII, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 22. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Gölen, Z. (2009). 1852–53 Karadağ Askerî Harekâtı ve Sonuçları. *History Studies: International Journal of History* 1(1), 213-296.
- Gölen, Z. (2014). Karadağ Devleti'nin Doğuğu: Osmanlı-Karadağ Sınır Tespiti (1858–60). *Bellethen* 78(282), 659-698.
- Handžić, A. (1984). Rudarstvo u Bosni XV do XVII stoljeće. *Istanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 41(1–4), Eylül 1982–Ekim 1983, 321-360.
- kadmij. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024. Pristupljeno 8. 2. 2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/kadmij>.
- Karamustafa, A T. (1992). Military, Administrative and Scholarly Maps and Plans. In: Harley, & Woodward (eds). *The History of Cartography, Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies*, vol. 2, book 1. Chicago: University of Chicago Press.
- Korić, E. (2020). *Bosna i Hercegovina na starim osmanskim kartama*. Posebna izdanja LXII. Sarajevo: Orijentalni institut Univerziteta u Sarajevu.
- Korić, E. (2021). Osmanska kartografija dalmatinskog zaleđa s početka Kandijskog rata: Karta Bosanskog ejaleta s okolinom u Kozmografiji Katiba Čelebija iz 1648. godine / Ottoman cartography of the Dalmatian hinterland from the beginning of the Candian War: Map of the Bosnian eyalet with its surroundings in the Cosmography of Katib Çelebi from 1648. *Geoadria* 26(2), 125-142.
- Kozličić, M. (2003). *Regiones flumina Unnae et Sanae in veteribus tabulis geographicis / Unsko-sansko područje na starim geografskim kartama (Izbor karata, planova i veduta u kontekstu historije Unsko-sanskog područja od kraja 15. do početka 18. stoljeća)*. Sarajevo; Bihać: Nacionalna i univerzitetska biblioteka; Arhiv Unsko-sanskog kantona.
- limonit. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/limonit> (8. 2. 2024).
- Mulahusić, A., Topoljak J., Tuno, N., Đidelića, M., & Kulo, N. (2021). Bosanskohercegovački putni pravci na osmanskoj karti iz 19. stoljeća (pp. 113-126). In: Islamović, E. (ed.). *Zbornik radova Bosna i Hercegovina kroz historiju: Povodom 40 godina naučnog rada akademika Mithada Kozličića*, Bihać; Tuzla: UG Naučno društvo za razvoj društvenih i humanističkih nauka; UG Naučno društvo pravnika.
- Osmanović, T. (2023). *Bosna i Hercegovina na geografskim kartama do 20. stoljeća*. Edicija: Memoria Bosniaca. Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine.
- Özcan, A. (1997). Harbiye. In: *TDV İslâm Ansiklopedisi* 16 (pp.115-119). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Piplović, S. (2012). Graditeljstvo u Dalmaciji za francuske uprave. *Adrias: zbornik radova Zavoda za znanstveni i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Splitu* 18, 75-102.
- Schmidt, J. (2000). Franz von Dombay, Austrian Dragoon at the Bosnian Border 1792–1800. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 90/ (2000), 75-168.
- Šabanović, H. (1982). *Bosanski pašaluk: postanak i upravna podjela*. Sarajevo: Svjetlost.
- Tızlak, F. (1996). XIX. Yüzyılın ortalarında Osmanlı madden yatakları. *Bellethen* 60(29). Ankara: Türk Tarih Kurumu, 60/229 (Aralık), 703-718.
- Tuno, N., Mulahusić, A., Kozličić, M., & Orešković, Z. (2011). Rekonstrukcija granice sutorinskog izlaza Bosne i Hercegovine na Jadransko more s pomoću starih geografskih karata. *Kartografija i geoinformacije* 16, 26-55.
- Üstüner, A., & Arslantürk, H. A. (2017). *Levâmi 'u'n-nûr Fî Zulmet-i Atlas Minor*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.